

วัดในสมัยพุทธกาล

Buddhist Monasteries in Buddha's period

สุรชัย จงจิตงาม

Surachai Jongjitngam

ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Thai Art Department Faculty of Fine arts Chiang Mai University

*Corresponding Author, E-mail: dora-kung@yahoo.com

(Received: March 15, 2021 | Revised: April 17, 2021 | Accepted: May 18, 2021)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ คือเพื่อศึกษาแนวคิดการสร้างวัดในสมัยพุทธกาล และเพื่อศึกษาองค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาลในด้านกายภาพ โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎกเป็นหลักและใช้ข้อมูลจากอรรถกถา รวมทั้งเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องเป็นส่วนประกอบ

ผลการศึกษาพบว่า ในสมัยพุทธกาลมีคำเรียกวัดว่า อาราม อาวาส สังฆาราม และวิหาร โดยวัดในสมัยพุทธกาลมีที่มาจากแนวคิดหลักประการแรก คือ ความจำเป็นในความต้องการใช้สอยเสนาสนะเพื่อการจำพรรษา ปฏิบัติธรรม และเจริญสมาธิเพื่อให้ได้รับความสะดวกในการจำพรรษาของภิกษุ และภิกษุณี ประการที่สอง คือ เกิดจากความศรัทธาของอุบาสก อุบาสิกาที่ต้องการสร้างเสนาสนะหรือวัดถวายไว้ใช้สอยในพุทธศาสนา โดยองค์ประกอบหลักของวัด คือ วิหาร กุฏิ อุโบสถ หอฉัน ศาลาโรงไฟ เรือนค้ำกับปียกกุฏิ โรงจกกรม บ่อน้ำ เวจจกกุฏิ โดยวัดแห่งแรก คือ เวฬุวันวิหารสร้างโดยโดยพระเจ้าพิมพิสาร แต่วัดที่พระพุทธเจ้าทรงประทับนานที่สุดคือเชตวันวิหารที่สร้างโดยอนาถบิณฑิกเศรษฐี

โดยคุณลักษณะของวัด และเสนาสนะสมัยพุทธกาลภายในวัดนั้นมีความเรียบง่าย เน้นการใช้สอยตามความจำเป็นโดยไม่ให้ความสำคัญกับการตกแต่ง และความงาม การดัดแปลงการใช้สอยในองค์ประกอบต่างๆ ของวัดตั้งอยู่บนพื้นฐานของพระธรรมวินัย และวัดในสมัยพุทธกาลมีสภาพแวดล้อมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ

คำสำคัญ: วัด, สมัยพุทธกาล

Abstract

The objectives of this article are to study the ideas behind building temples during the era of Buddha and investigate the components of temples during the era of Buddha. The source of data is mainly from Tripitaka, including the commentary and other documents. The result of study is;

During the Buddha's era, “ temples” was called Arama, Avasa, Sangharama, and Vihara. The Buddhist temples originated according to two main concepts: firstly, the necessity for Dhamma and meditation Practice in Buddhist Lent of the Bhikkhus and Bhikkuni ; secondly, the deep faith of the worshiper Buddhist who want to build a temple for the Buddhism. Those components of temples are Vihara, Kuti (Monk's cell), Ubosata, dining hall, furnace house, robe storehouse, hall for walking meditation, well, and toilet. The first temple was Veluvana Vihara built by King Bimbisara. But the temple longest accommodated for *Buddha* was Jatavara Vihara, built by Anapindika.

The characters of temples and monk's lodgement in temples during the Buddha's era were with the minimalist style. all component usage was based on Vinaya (monk's principle) and harmonious with nature.

Keywords: Buddhist Monasteries, Buddha's period

1. บทนำ

คนไทยคุ้นเคยกับวัดในฐานะศาสนสถานในพุทธศาสนาว่าเป็นสถานที่จำพรรษาของภิกษุ เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และการทำบุญของพุทธศาสนิกชน หากกล่าวถึงวัดชาวไทยจะมีโนภาพของสถานที่ที่จะต้องประกอบไปด้วย อุโบสถ วิหาร และเจดีย์ และจะต้องมีพระพุทธรูปประดิษฐานในพระอุโบสถและวิหารเสมอ องค์ประกอบของวัดตามที่คนรุ่นปัจจุบันคุ้นเคย

เช่นนั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏอย่างช้านานในสังคมไทยหลายร้อยปี แต่อย่างไรก็ตาม วัดเก่าแก่ที่สุดที่สังคมไทยคุ้นเคยก็มีอายุเพียงไม่กี่ร้อยปีเท่านั้น

เป้าหมายของบทความนี้ คือ การกลับไปศึกษา และทบทวนว่าวัดในสมัยพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพเมื่อราว 2,600 ปีก่อนนั้นมีแนวคิดใดในการสร้างวัด วัดในสมัยพุทธกาลมีสภาพเช่นไร และมีองค์ประกอบในเชิงกายภาพใดบ้าง ซึ่งจะทำให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าใจจุดกำเนิดของวัดในสมัยพุทธกาลว่าเป็นอย่างไร เพราะองค์ประกอบหลายสิ่งในวัดที่คุ้นเคยในปัจจุบัน ก็เป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏเลยในวัดในสมัยพุทธกาล

โดยข้อมูลหลักสำหรับการศึกษา และสืบค้นข้อมูลของวัดในสมัยพุทธกาล คือ พระไตรปิฎกอักษรไทยภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และข้อมูลเสริมจากอรรถกถาในกรณีที่มีข้อมูลจากพระไตรปิฎกมีไม่เพียงพอทั้งนี้การใช้คำว่า “พุทธกาล” ในบทความนี้พึงเข้าใจว่ามีความหมายถึงสมัยพุทธกาลที่มีขอบเขตจากข้อมูลในพระไตรปิฎกเท่านั้นไม่ได้หมายรวมถึงข้อมูลสมัยพุทธกาลจากหลักฐานอื่น เช่น ศิลปะวัตถุหรือหลักฐานในสมัยพุทธกาลจากการขุดค้นทางโบราณคดี

2. ความหมายของคำว่า “วัด” และคำที่ใช้แทนความหมายของคำว่า “วัด” ในสมัยพุทธกาล

2.1 ความหมายในภาษาไทย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายคำว่า “วัด” ที่เป็นการคำนามว่า คือ “สถานที่ทางศาสนา โดยปรกติมีโบสถ์ วิหาร และที่อยู่ของสงฆ์” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, น.1104) ความหมายของคำว่าวัดในความเข้าใจเช่นนี้ที่คุ้นเคยกันในปัจจุบันมีปรากฏใช้มาอย่างยาวนานในสังคมไทย โดยการใช้คำว่า

วัดเก่าที่สุดในภาษาไทยเท่าที่ผู้เขียนสามารถสืบค้นได้ในขณะนี้พบว่า มีการใช้มาแล้วในสมัยสุโขทัย เช่น จารึกอักษรไทย (สุโขทัย) ภาษาไทย วัดสรศักดิ์ พ.ศ. 1960 ความว่า “...พระมาตุจฉาเจ้าธมาอยู่ตำหนักหัวสนามเก่า ตะวันตกวัดสรศักดิ์ ท่านมาปิดทองในพระวิหาร...” (ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย, 2547, น.199)

วัดในปัจจุบันมีวัดทั้งที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา และไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ซึ่งวิสุงคามสีมามีความหมายว่า “แดนแผ่นกหนึ่งจากแดนบ้าน คือ แยกต่างหากจากเขตบ้าน, ในที่นี้หมายถึง ที่ดินที่พระเจ้าแผ่นดินประกาศพระราชทานให้แก่สงฆ์” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557, น. 381-382)

2.2 คำเรียกขาน “วัด” ในสมัยพุทธกาล

ปัจจุบันเราเรียกสถานที่จำพรรษา ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์ และพุทธบริษัท ซึ่งมีสิ่งก่อสร้างและเสนาสนะว่า “วัด” ดังกล่าวไปแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์ชีพอยู่เมื่อราว 2,500 ปี ก่อนนั้นพบหลักฐานว่า พุทธบริษัท และคนอินเดียโบราณครั้งพุทธกาลมักเรียกขานสถานที่ที่เป็น “วัด” ด้วยคำว่า “อาวาส” “สังฆาราม” “วิหาร” และ “อาราม”

ตัวอย่างการเรียกขานวัดว่า “อาวาส” เช่น ความในปาราชิกสิกขาบทที่ 4 วินิตวัตถุ ในปาราชิกกณฑ์กล่าวว่า “...สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากจำพรรษาในอาวาสแห่งหนึ่ง ตั้งกติกากันว่า “...ขอให้พวกเราสู้กัน ภิกษุรูปใดหลีกไปจากอาวาสนี้ก่อน ภิกษุรูปนั้นเป็นพระอรหันต์” ภิกษุรูปหนึ่งหลีกจากอาวาสนั้นไปก่อนด้วยต้องการให้ผู้อื่นรู้ว่าตนเป็นพระอรหันต์...” (วิมพา.(ไทย) 1/227/220)

โดยคำว่า “อาวาส” มีความหมายว่า “ที่อยู่, โดยปรกติหมายถึงที่อยู่ของพระสงฆ์ คือ วัด” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ.ปยุตฺโต), 2557, น.552) การใช้คำ

ว่า “อาวาส” ดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนว่ามีความหมายเทียบเคียงกับคำว่า “วัด” สอดคล้องกับความหมายของคำว่า “อาวาส” ที่มาจากภาษาบาลีว่า “อาวาโส” อันมีความหมายว่า ที่อยู่อาศัย (วัด) (จันทบูรินธนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.130) แต่อย่างไรก็ตามการใช้คำว่า “อาวาส” ในความหมายว่า วัด ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกส่วนใหญ่มักเป็นการใช้โดยที่ไม่ระบุนามของวัดอย่าง เฉพาะเจาะจงว่าเป็นวัดใด เป็นการใช้ในฐานะของสามัญนามที่เรียกวัดโดยไม่ เฉพาะเจาะจงเป็นคำกล่าวถึงวัดโดยรวม

สำหรับการเรียกวัดว่า “สังฆาราม” นั้นคำว่า “สังฆาราม” มาจากภาษา บาลีว่า “สงฆาราม” มีความหมายว่า “อารามแห่งสงฆ์” (จันทบูรินธนาถ, พระ เจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.759) ในพระไตรปิฎกใช้ในความหมายที่ เทียบเคียงกับวัดอันเป็นสถานที่จำพรรษาของภิกษุ เช่น ความในอุปาติเถราปทาน ว่า “...ข้าพเจ้าจ่ายทรัพย์หนึ่งแสนซื้อสวนชื่อว่าโสภณะด้านทิศตะวันออกนคร สร้างให้เป็นสังฆาราม ข้าพเจ้าได้สร้างเรือนยอด ปราสาท มณฑป เรือนโล้น ถ้ำ และที่จงกรมไว้ในสังฆารามอย่างดี...” (ขุ.อป. (ไทย) 32 / 461-462 / 71) และคำ ว่า “สังฆาราม” ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมักเป็นการใช้โดยที่ไม่ระบุนามของวัด อย่างเจาะจงว่าเป็นวัดใดเป็นการใช้ในฐานะของสามัญนาม

สำหรับคำว่า “วิหาร” อันเป็นอีกคำที่พบใช้เรียกวัดในสมัยพุทธกาลนั้น คำว่า “วิหาร” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “วิหาโร” อันมีความหมายว่า “ที่ อยู่” (จันทบูรินธนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.728) ซึ่งก็มีความ หมายถึงที่สถานที่อยู่หรือจำพรรษาของภิกษุ ซึ่งมีความหมายเทียบเคียงได้กับคำ

ว่าวัดที่หมายรวมถึงวัดทั้งวัด (ส่วนความหมายอีกอย่างของคำว่าวิหารที่เทียบได้ใกล้เคียงกับภูมินั้นจะกล่าวในหัวข้อองค์ประกอบของวัดต่อไป)

ตัวอย่างการใช้คำว่า “วิหาร” ในความหมายของวัด เช่น เขตวันวิหาร

ส่วนคำว่า “อาราม” อันเป็นอีกคำที่ใช้เรียกวัดในสมัยพุทธกาลนั้น คำว่า “อาราม” มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “อาราโม” มีความหมายว่า “สวน, อาราม” (จินตปฐินญาณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.125) สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ความเห็นว่า อารามมาจากคำว่า

“...อาราโม; สถานที่ปลูกต้นไม้ใช้ดอกและใช้ผล ชื่อว่าอาราม ในบาลีประเทศ (มาในวิภังค์แห่งทุติยปาราชิก มหาวีภังค์) นี้ว่า สวนไม้ดอก สวนไม้ผล ชื่อว่า อาราม ที่อยู่ของภิกษุทั้งหลายชื่อว่าอารามในบาลีประเทศ (มาในนิทานแห่งสิกขาบทแรกแห่งอารามวรรค ในปาจิตติยกัมมัท ภิกษุณีวิภังค์) นี้ว่า ภิกษุณีไม่บอกกล่าวเข้าไปสู่สถานที่ที่เป็นอารามมีภิกษุ ต้องอาบัติปาจิตติยที่อยู่อาศัยแม้ของนักบวชภายนอก (พระพุทธศาสนา) ก็ชื่ออาราม ได้ในบาลีประเทศ (มาในมหาทุกขกัณฑ์ชั้นธสุตฺร มูลปณณาสก) นี้ว่า จะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถิก็เป็นเวลาเย็นเข้านัก อย่าเลย จำเราจะเข้าไปยังอารามของนักบวชอัญญเดียรัลย์...” (วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, 2529, 584-585)

เป็นหลักฐานให้เห็นว่าคำว่า “อาราม” นั้นไม่ได้ใช้เฉพาะศาสนสถานในพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ลัทธิหรือศาสนาอื่นในสมัยพุทธกาลก็ใช้คำว่า “อาราม” เช่นเดียวกัน

สำหรับตัวอย่างการใช้คำว่า “อาราม” ในความหมายของวัดในพุทธศาสนา เช่น โฆสิตาราม (มาจากการสนธิคำว่า โฆสิต+อาราม)

มีข้อสังเกตว่า วัดขนาดใหญ่ที่มักปรากฏนาม และมีประวัติอย่างเด่นชัดและกล่าวนามบ่อยในพระไตรปิฎกมักใช้คำว่า “วิหาร” หรือ “อาราม” เช่น เขตวันวิหาร และโฆสิตาราม

3. แนวคิดในการสร้างวัด: ความจำเป็นด้านสถานที่สำหรับปฏิบัติศาสนกิจและความศรัทธาของพุทธบริษัท

หากพิจารณาในแง่อุดมคติของการปฏิบัติธรรมเพื่อดับทุกข์แล้วโดยแท้จริงภิกษุสามารถปฏิบัติตนเพื่อดับทุกข์ได้ทั้งในเสนาสนะตามธรรมชาติในป่าโดยไม่ต้องจำพรรษาในวัดที่สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะเลยก็ได้ดังกรณีของปัญจวัคคีย์ที่บรรลุธรรมผลในป่า (ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน)

เดิมทีมิได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุจำพรรษาในสถานที่ใดได้บ้าง แต่ในที่สุดพระองค์ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุจำพรรษาได้ ณ สถานที่ต่อไปนี้ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนลั่น และถ้ำ วัดอุประสงค์หลักก็เพื่อให้ภิกษุมีสถานที่อันสะดวกต่อการจำพรรษา และเจริญสมาธิเป็นสำคัญ ในคราวที่เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้ทูลขอเพื่อสร้างวิหารอุทิศแก่ภิกษุ เพราะเห็นถึงความไม่สะดวกของสถานที่ที่ภิกษุจำพรรษา ดังความในปฐมภาณวารในเสนาสนะชั้นธกะ ความว่า

“ครั้งนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ไปสวนแต่เช้าตรู่ ได้แลเห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกจากที่นั้นๆ คือ จากป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชฎ ที่แจ้งลอมฟาง ทอดสายตาลงต่ำ มีการก้าวไป การถอยหลัง การมองดู การเหลียวดูการคู้แขน การเหยียดแขนนำ

เลื่อมใส เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ ครั้นเห็นแล้วเศรษฐีชาวกรุง
ราชคฤห์นั้นก็มิจิตเลื่อมใส

ลำดับนั้น เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น
ครั้นแล้วจึงได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นดังนี้ว่า “ถ้ากระผมจะให้สร้าง
วิหาร พระคุณเจ้าจะอยู่ในวิหารของกระผมหรือ” ภิกษุทั้งหลายตอบ
ว่า “คหบดีพระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงอนุญาตวิหาร” เศรษฐีกล่าวว่า
“ถ้าเช่นนั้น พระคุณเจ้าจงทูลถามพระผู้มีพระภาคแล้วแจ้งให้กระผม
ทราบ”

ภิกษุเหล่านั้นรับคำของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์แล้วเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มี
พระภาคนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า
“เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ต้องการจะให้สร้างวิหารถวาย
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะพึงปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า”
ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็น
ต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต
เสนาสนะ 5 ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น
ถ้ำ” (วิ.จ. (ไทย) 7/294/89-90)

เสนาสนะ 5 ประเภทที่ทรงมีพุทธานุญาตสำหรับภิกษุกล่าวขยายความ
ตามลำดับ คือ

1. วิหาร: ความหมายตามพระไตรปิฎกไม่ได้หมายถึงอาคารที่
สำหรับทำสังฆกรรมอันมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ดังความหมายของ “วิหาร”
ในปัจจุบัน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายว่า “วิหาร
ในคัมภีร์นั้นหมายเอาที่อยู่ของภิกษุ แต่จะแตกต่างกับกุฏิอย่างไรไม่มีคำแสดงไว้

ขัด ในคัมภีร์วิภังค์แก้บทวิหารว่าเป็นของโบก” (วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, 2529, น.464) ดังตัวอย่างการสร้างวิหารจำนวน 60 หลังของเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ที่กล่าวไปก็เป็นหลักฐานแสดงให้เห็น “วิหาร” ในความหมายที่เทียบเคียงได้กับคำว่าที่อยู่จำพรรษาของภิกษุ

2. เรือนมุงแถบเดียว: ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า มักมีการสร้าง “เรือนมุงแถบเดียว” ถวายไว้ในอาราม ตัวอย่างเช่นในสัตตาทหณียานุชานวาสสุปนาสิกขันธกะความว่า “...ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ อุบาสกได้สร้างเรือนมุงแถบเดียวถวายอุทิศสงฆ์ฯลฯ...ได้สร้างปราสาท...ได้สร้างเรือนโล้น...ได้สร้างถ้ำ...” (วิ.ม. (ไทย) 4 / 18 / 25) ไม่พบหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า “เรือนมุงแถบเดียว” มีรูปแบบเช่นใด แต่ในอรรถกถาวิจิตรในเสนาสนักขันธกะ เสนาสนักขันธกวรรณนา ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “...เรือนมุงแถบเดียวนั้น ได้แก่ เรือนที่โค้งดังปีกครุฑ...” (พระวินัยปิฎกเล่ม 7 จุลวรรค ทุติยภาค และอรรถกถา, น.177) ซึ่งสมเด็จพระญาณวโรรสกล่าวว่า “เรือนมุงแถบเดียว” มาจากภาษาบาลีว่า “อชฺฌโยค” แปลโดยพยัญชนะว่า ประกอบกึ่งหนึ่ง ได้แก่ โรง หรือร้านที่มุงแต่ซีกเดียว เพื่อเปิดอีกด้านหนึ่งให้โปร่ง” (วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, 2529, น.464) ทำให้เข้าใจลักษณะเรือนมุงหลังคาแถบเดียวได้ชัดเจนว่า คล้ายกับ “เพิง” ที่มุงหลังคาเพียงด้านเดียว

3. ปราสาท: มาจากภาษาบาลีว่า “ปาสาโท” มีความหมายว่า “ปราสาท, ตึก, เรือนสี่เหลี่ยมจัตุรัส” (จันทบุรินถนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.426) กล่าวขยายความคือ เรือนที่มีลักษณะซ้อนชั้นกันขึ้นไปหลายชั้นโดยมากมักพบใช้ในสถาปัตยกรรมของกษัตริย์ เช่น ในสุราปานวรรคปาจิตติยกัณฑ์ความว่า “...พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ที่ปราสาทชั้นบนกับพระนางมัลลิกาเทวี...” (วิ.มหา. (ไทย) 2/335/470) ข้อความระบุชัดว่า “...ประทับอยู่ที่

ปราสาทชั้นบน...” แสดงว่าลักษณะสำคัญของปราสาท คือ ตัวอาคารต้องมีมากกว่า 1 ชั้น คือต้องเป็นอาคารซ้อนชั้น (มีหลายชั้น)

แม้ว่าปราสาทจะเป็นสถาปัตยกรรมที่มักพบใช้งานกับบุคคลชั้นสูงหรือเมื่อกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างบนเทวโลก แต่ก็มีการสร้างปราสาทในฐานะเสนาสนะถวายแก่พระสงฆ์ในอารามด้วย ที่มีกล่าวถึงบ่อยในพระไตรปิฎก ได้แก่ ปราสาทที่สร้างถวายโดยนางวิสาขา ณ บุพพารามวิหาร

4. เรือนโล้น: คำว่า “เรือนโล้น” แปลมาจากภาษาบาลีว่า “หัมมียะ” ใน อรรถกถา จุลวรรค ภาค 2 เสนาสนะชั้นกะได้ขยายความ “เรือนโล้น” ไว้ว่า “เรือนโล้นนั้น ได้แก่ ปราสาทหนึ่งเองแต่มีเรือนยอดตั้งอยู่บนพื้นบนอากาศ” (พระวินัยปิฎกเล่ม 7 จุลวรรค ทุติยภาค และอรรถกถา, น.177) ซึ่งสมเด็จพระญาณสังวรญาณวโรรส ได้กล่าวถึงความหมายของ “เรือนโล้น” ว่า “หัมมียะ เป็นชนิดที่มั่ว ได้พบแก้แห่งหนึ่งว่า หลังคาที่มีลานพระจันทร์ส่องถึงได้แก่หลังคาตัด” (วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, 2529, น.464) ทำให้อนุมานได้ว่าเป็นเรือนที่มีหลังคาราบเป็นลานโล่ง (เทียบเคียงได้กับดาดฟ้า) จนแสงจันทร์ส่องได้เต็มลาน ทั้งนี้ในพระไตรปิฎกมักพบว่าพุทธบริษัทได้สร้างเรือนโล้นไปพร้อมๆ กับเสนาสนะอื่น เช่น “เรือนมุงแถบเดียว” ดังได้กล่าวไปแล้ว

5. ถ้ำ: มีที่มาจากภาษาบาลีว่า “คฺหา” แปลว่า “โพรง, ถ้ำ” (จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.274) อันเป็นความหมายที่พบทั่วไปในพระไตรปิฎกที่มีกล่าวถึงถ้ำในฐานะสถานที่จำพรรษาเสมอ เช่น ความในสักกปัญหสูตรว่า “...พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละที่ภูเขาวะตียกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพลันท์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ...” (ที.ม. (ไทย) 10 / 344 / 273) โดยในอรรถกถากล่าวขยายความว่า อาจเป็นถ้ำที่เกิดจากการก่อสร้างของมนุษย์ก็ได้

ดังความว่า “...ถ้านั้น ได้แก่ ถ้าวัฐ ถ้าวศิลา ถ้าวไม้ ถ้าวดิน...” (พระวินัยปิฎกเล่ม 7 จุลวรรค ทุติยภาค และอรรถกถา, น.177)

พระพุทธองค์ทรงกล่าวเน้นย้ำถึงการมีเสนาสนะเหล่านั้นว่ามีเป้าหมายหลักเพื่อให้ภิกษุมีสถานที่อันกำบังแดด ลม ฝน และสัตว์ร้าย มีความสะดวกในการปฏิบัติธรรม ดังตัวอย่างกรณีวิหารว่า “วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้ายนอกจากนั้น ยังป้องกันงู ยุงและฝนในคราวหนาวเย็น นอกจากนั้นยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น ถวายวิหารแก่สงฆ์เพื่อหลีกเร้นอยู่ เพื่อความสุขเพื่อเพ่งพินิจ และเพื่อเห็นแจ้ง...” (วิ.จู. (ไทย) 7/295/91) และทรงกล่าวว่า เสนาสนะข้างต้นมิได้เจาะจงเป็นสมบัติของภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่เป็นสมบัติของสงฆ์ส่วนรวมดังความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเมื่อครั้งที่เศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ถวายวิหาร 60 หลังว่า “...ท่านจงถวายวิหารเหล่านั้นแก่สงฆ์ในทิศทั้ง 4 ผู้มาแล้วและยังไม่มีมา...” (วิ.จู. (ไทย) 7/ 294/91)

วัดนอกจากจะเกิดขึ้นจากความจำเป็นที่ต้องการมีสถานที่ที่สะดวกต่อการเจริญสมาธิแล้ว การก่อสร้างวัด และเสนาสนะภายในวัดของพุทธบริษัทนั้นก็ประกอบไปด้วยความศรัทธาที่พุทธบริษัทมีต่อพระศาสนาด้วย ดังจะเห็นได้ชัดเจนในประวัติแห่งการเกิดขึ้นของวัดในสมัยพุทธกาลดังจะกล่าวต่อไป

4. วัดสำคัญในสมัยพุทธกาล

4.1 เวฬุวันวิหาร: เป็นวัดแห่งแรกของพุทธศาสนา สร้างโดยพระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ได้ถวายเวฬุวันอุททยานความว่า

“...อุททยานเวฬุวันของเรานี้ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้าน
นัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้กลางวันไม่พลุกพล่าน
กลางคืนสงัด เสียงไม่อึกทัก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำ

กรรมลัษของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น อย่างกระนั้นเลย เรา
พึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข”
แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลังน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระ
ภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่
ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว ทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิม
พิสารจอมทัมมครรัฐเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้
อาจหาญแกลัวกล้ำ ปล่อยขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา
แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมาพระพุทธองค์ ได้
ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุ
ทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” (วิ.ม. (ไทย) 4/
59/71-72)

สภาพแวดล้อมของเวฬุวันวิหารในสมัยพุทธกาลคงร่มรื่นด้วยต้นไม้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งคงมีต้นไม้อยู่มาก เพราะคำว่า “เวฬุ” ภาษาบาลีมีความหมาย
ว่า “ต้นไม้” (จันทบูรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.739)

4.2 นิโครธาราม: เป็นวัดที่อยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะอันเป็น
แคว้นสกุลวงศ์ของพระพุทธเจ้าก่อนเสด็จออกผนวช และอยู่ใกล้กับวังของพระเจ้า
สุทโธทนะ สภาพแวดล้อมของอารามคงมีความร่มรื่นอยู่มาก เพราะอยู่ใกล้กับป่า
มหาวัน อีกทั้งในพระไตรปิฎกให้ข้อมูลว่านิโครธารามมีความสัมพันธ์กับเจ้านายใน
ราชสกุลศากยวงศ์อันเป็นสกุลวงศ์ของพระพุทธองค์ก่อนทรงออกผนวช เสนาสนะ
หลายแห่งในวัดสร้างถวายโดยเจ้านายในสกุลศากยวงศ์ เช่น วิหารของเจ้ากาฬ
เขมกศากยะ (ม.อ. (ไทย) 14 / 185 / 222)

4.3 ราชอาณาจักร: คือ วัดในสมัยพุทธกาลที่มีความเกี่ยวข้องกับภิกษุณี ดังความในสัทสภิกขุนี้สังฆสูตรความว่า “...สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราชอาณาจักร เขตกรุงสาวัตถีครั้งนั้น ภิกษุณีสงฆ์ 1,000 รูป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ...” (ส.ม. (ไทย) 19 / 1007 / 510)

ในอรรถกถาสัทสภิกขุกล่าวไว้ชัดเจนว่าราชอาณาจักรนั้นสร้างโดยพระเจ้าปเสนทิโกศลความว่า “...ราชอาณาจักร ได้แก่ อารามที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะพระราชาทรงให้สร้าง ถ้ามว่า พระราชองค์ไหน ตอบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล...” (พระสูตร และอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม 5 ภาคที่ 2, น.307)

4.4 เขตวันวิหาร: เป็นนามของวัดที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งในสมัยพุทธกาล โดยชื่อ “เขตวัน” นั้นมีความหมายว่า “สวนเจ้าเขต” คงสร้างเมื่อราวพรรษาที่ 3 หลังการตรัสรู้ และเป็นวัดที่พระพุทธรูปประทับอยู่นานที่สุดในพระชนม์ชีพ คือ 19 พรรษา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2557, น.269) เขตวันวิหารสร้างโดยอนาถบิณฑิกเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์โดยการซื้อที่ดินของเจ้าเขตราชกุมาร โดยใช้เงินบรรทุกใส่เกวียนนำเงินมาปูลาดจนเต็มพื้นที่ของสวนความว่า “...ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้คนงานนำเกวียนบรรทุกเงินออกมาเรียงลาดให้ริมจดกันในเขตวัน เงินที่ขนออกมาครั้งเดียวยังไม่เพียงพอแก่พื้นที่อีกหน่อยหนึ่งใกล้ซุ้มประตู ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีจึงสั่งพวกคนงานว่า “พวกท่านจงไปขนเงินมา เราจะเรียงให้เต็มในที่นี้...” (วิ.จ. (ไทย) 7 / 307 / 118) จนกระทั่งเจ้าเขตราชกุมารยอมรับในความศรัทธา โดยนอกจากจะยอมขายที่ให้แล้วยังร่วมทำบุญในการสร้างเขตวันวิหารร่วมกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีอีกด้วย

4.5 บุพพารามวิหาร: บุพพารามวิหารเป็นวัดที่สร้างโดยนางวิสาขา อุบาสิกาคนสำคัญในสมัยพุทธกาลของพุทธศาสนา เสนาสนะที่โดดเด่นที่สุดของบุพพารามวิหารได้แก่ปราสาทที่สร้างโดยนางวิสาขา ข้อมูลจากโมคคัลลานสูตร

กล่าวว่า “...ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตานี้ มีฐานสี่กั๊ก ฝังไว้แน่น ไม่หวั่นไหว ไม่โยกคลอน...” (ส.ม. (ไทย) 19 /826 / 398) ข้อมูลปราสาทที่สร้างโดยนางวิสาขาอย่างละเอียดนั้นปรากฏขยายความในอรรถกถา ซึ่งกล่าวว่า ปราสาทมี 2 ชั้น ชั้นละ 500 ห้อง ก่อสร้างด้วยหิน และไม่มียอดเป็นทองคำ แล้วเสร็จในเวลา 9 เดือน (พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม 1, ภาคที่ 2, ตอนที่ 2, น.105-108)

4.6 ชีวกัมพวัน: เป็นวัดในกรุงราชคฤห์ คำว่า “ชีวกัมพวัน” เป็นคำสนธิในภาษาบาลีมาจากคำว่า “ชีวก”+“อมพ+วน” โดยคำว่า “อมพ (อมโพ) มีความหมายว่า มะม่วง (จันทบุรินฺถนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.86) คำว่า “วน” (วน) มีความหมายว่า “ป่า, ภูเขา” (จันทบุรินฺถนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.679) คำว่า “อมพวน” จึงมีความหมายว่า “สวนมะม่วง” ส่วนคำว่า “ชีวก” นั้นก็เป็นนามของหมอชีวกโกมารภัจจ์ แพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น “ชีวกัมพวัน” ตามศัพท์จึงควรหมายความว่า วัดหรืออารามอันเป็นสวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจจ์ การอนุมานเช่นนี้สอดคล้องกับความในอรรถกถาสูตที่ 1-2 ประวัติพระจุลลปณฺธุเถระ และพระมหาปณฺธุเถระ ที่กล่าวว่า ชีวกัมพวัน คือ วัดของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ความว่า “...สมัยนั้น พระศาสดาทรงเข้าอาศัยกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ในชีวกัมพวัน สวนมะม่วงของหมอชีวก...” ...” (พระสูตร และอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 1, น.345)

4.7 อัมพปาลิวัน: เป็นวัดที่ถวายโดยหญิงงามเมือง (นางคณิกา) ณ เมืองเวสาลีก่อนหน้าพระพุทธเจ้าปรินิพพานไม่นาน พื้นที่ของอารามแต่เดิมเป็นสวนมะม่วงของนาง ที่ต่อมานางได้ยกถวายให้เป็นอารามแก่พระพุทธศาสนา ดังความในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันขอมอบถวาย

สวนแห่งนี้แต่ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธาน” (ที.ม. (ไทย) 10 / 162 / 108)

นอกจากนั้นในพระไตรปิฎกยังกล่าวถึงวัดอีกหลายแห่งที่มีประวัติ คล้ายคลึงกัน คือ อุทิศถวายโดยเศรษฐีหรือกษัตริย์ที่มีความศรัทธาในพระศาสนา ในสมัยพุทธกาล เช่น อัมพวาฬาราม โฆสิตาราม ปาวาริการาม (ปาวาริกัมพวัน) กุกกุฬาราม วาฬิการาม

อีกทั้งยังปรากฏการกล่าวถึงชื่อของสถานที่จำพรรษาในลักษณะที่ คล้ายคลึงกับวัดที่พระพุทธองค์ และพระสาวกจำพรรษา และใช้สอยในลักษณะ เดียวกับวัด แต่ในพระไตรปิฎกไม่เรียกว่า “อาราม” “อาวาส” “สังฆาราม” หรือ “วิหาร” บ้างเรียกขานด้วยนามของหมู่บ้านหรือนามของภูเขา สถานที่เหล่านั้น ส่วนใหญ่ไม่กล่าวถึงประวัติ และนามผู้ถวาย มีข้อสังเกตว่า สถานที่ในกลุ่มนี้เมื่อ เทียบกับวัดที่มีประวัติชัดเจน เช่น เขตวันวิหาร หรือบุพพารามวิหาร พบว่าส่วน ใหญ่ตั้งอยู่ในที่ห่างไกลจากชุมชน เสนาสนะคงมีน้อยมิได้เป็นวัดหรืออารามเต็ม รูปแบบดังวัดขนาดใหญ่ นามของสถานที่ดังกล่าว เช่น ภูเขาคิณณภู เวฬุคาม ซึ่งจะไม่กล่าวรายละเอียดในบทความนี้

5. องค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาล

วัดหรืออารามสมัยพุทธกาลประกอบด้วยเสนาสนะใดบ้าง ในหัวข้อนี้จะเน้น ถึงเสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นหลักอธิบายตามลำดับดังนี้

5.1. องค์ประกอบของวัดในสมัยพุทธกาล

5.1.1 วิหาร: คำนี้ในพระไตรปิฎกนอกจากมีความหมายเทียบเคียงกับ คำว่า “อาราม” หรือหมายรวมถึงวัดทั้งวัดแล้ว ยังมีหมายรวมถึงสิ่งก่อสร้างที่ที่ ภิกษุใช้จำพรรษาว่า “ที่อยู่ของภิกษุ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557,

น.24) ดังตัวอย่างการสร้างวิหารจำนวน 60 หลังถวายแก่ภิกษุของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ดังที่ได้กล่าวไป ซึ่งวิหารดังกล่าวมีหน้าที่ใช้สอยที่เทียบเคียงได้กับกุฏิ (กุฏิ) ดังจะกล่าวต่อไป

5.12 อุโบสถ: พื้นที่หรือขอบเขตที่มีการใช้ “สีมา” เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเป็นอุโบสถ โดยคำว่า “อุโบสถ” อันมาจากภาษาบาลีมีความหมายว่า “แดน, พื้นที่เป็นที่ผูก, เขตแดน เขตชุมชนเขตร่วมสังฆวาส (คือทำสังฆกรรมร่วมกัน)” (จันทบูรินญาณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.836) โดยสิ่งกำหนดให้เป็น “สีมา” (เสมา) นั้นมีหลายสิ่ง เช่น แผ่นหิน ต้นไม้ จอมปลวก แม่น้ำ มิได้จำกัดเพียงเสมาในรูปแบบของแผ่นหินที่คั่นเคยกันในวัดไทย และอุโบสถอาจไม่จำเป็นต้องสร้างในรูปแบบของอาคาร แต่อาจเป็นพื้นที่ว่างโล่งปราศจากอาคารมีการกำหนดพื้นที่ “สีมา” เป็นขอบเขตของพื้นที่อุโบสถเท่านั้น (วิ.ม. (ไทย) 4 / 138 / 215)

5.1.3 กุฏิ: คำว่า “กุฏิ” มาจากภาษาบาลีว่า “กุฎี” มีความหมายว่า “กระท่อม, โรง, เรือน” (จันทบูรินญาณ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.234) และยังมีความหมายว่า “กระท่อมที่อยู่ของนักบวช เช่นพระภิกษุ, เรือนหรือตึกที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณร” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2557, น.24) ซึ่งมีความหมายที่เทียบเคียงได้กับกุฏิ ซึ่งมีพุทธบัญญัติขนาดของกุฏิไว้คือ “...ขนาดในการสร้างนั้น ดังนี้ คือ ยาว 12 ศีบ โดยคืบพระสุคต คือ วัดด้านนอกกุฎีคำว่า กว้าง 7 ศีบ คือวัดด้านในฝาผนัง” (วิ.มหา. (ไทย) 1 / 349 /

384) (มีขนาดราว 3 เมตร กว้าง 1.5 เมตร อันเป็นพื้นที่ขนาดเล็ก แต่ก็เพียงพอแก่การจำพรรษา)

ในพระไตรปิฎกคำว่า กุฎีถูกใช้ทั้งคำเดียว คือ กุฎี หรือใช้ร่วมกับคำอื่นจนทำให้มีความหมายขยายไปตามหน้าที่หรือวัตถุประสงค์การใช้งานที่ต่างกัน คือ

คันธกุฎี หมายถึง กุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า

กัปปียกุฎี หมายถึง สถานที่สำหรับเก็บเสบียงอาหารของวัดหรือคร้ววัด

วัจจกุฎี หมายถึง ส้วม, ที่ถ่ายอุจจาระสำหรับภิกษุสามเณร

5.1.4 หอฉัน: คือ เสนาสนะสำหรับให้ภิกษุฉันภัตตาหารที่ได้จากการบิณฑบาต แต่เดิมภิกษุมักฉันอาหารกลางแจ้งไม่ได้รับความสะดวกจึงทรงมีพุทธานุญาตให้สร้าง “หอฉัน” เป็นสถานที่สำหรับใช้ฉันภัตตาหาร (วิ.จ. (ไทย) 7/301/105)

5.1.5 ศาลาไฟ: ศาลาไฟหรือโรงไฟ คือ เสนาสนะที่สร้างเพื่อให้การก่อไฟใช้ในอารามเป็นระเบียบ เพราะแต่เดิมภิกษุมักก่อไฟในอารามอย่างไม่เป็นระเบียบจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสร้างศาลาโรงไฟซึ่งในพระไตรปิฎกมักเรียกว่า “ชั้นดาฆร” (วิ.จ. (ไทย) 7 /301/106)

5.1.6 โรงจงกรม: โรงจงกรมหมายถึงเสนาสนะที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการเดินจงกรมของภิกษุ มีขนาดไม่ใหญ่นัก จากการที่เรียกสถานที่เดินจงกรมว่า “โรง” (โรงจงกรม) ก็ตั้งข้อสังเกตได้ว่า เสนาสนะอันเป็นสถานที่เดินจงกรมนี้ แม้จะมีขนาดเล็กแต่ก็น่าจะมีหลังคาคลุมอยู่ด้วย

5.1.7 เรือนคลัง: คือ เสนาสนะที่สร้างเพื่อไว้สำหรับเก็บจีวรของภิกษุ

5.1.8 บ่อน้ำ: น้ำเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการดำรงชีพ ความในขุททกวัตถุ ชนธกะกล่าวว่า บ่อน้ำนั้นอยู่ใน “โรงไฟ” และกล่าวถึงข้อบัญญัติเพิ่มเติมเกี่ยวกับการใช้สอย และอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบกับบ่อน้ำเพิ่มเติม เช่น ทรงอนุญาตการก่อขอบบ่อ รววจับ ถังน้ำ ผ้าเช็ดตัว (วิ.จ. (ไทย) 7 / 261-262 / 39-41)

5.1.9 รื้อล้อมอาราม ชุมประตู่และท่อระบายน้ำ: ความในอารามปริกเขปอนุชานนปะฐมภาณวาร เสนาสนะชั้นธกะ ให้ข้อมูลว่า แรกเริ่มวัดไม่มีรื้อล้อมขอบเขตที่ชัดเจนทำให้สัตว์เข้ามาทำความเสียหายในวัดได้ พระพุทธรองค์จึงทรงมีพุทธานุญาตให้ทำรื้อล้อมวัด และต่อมาอนุญาตให้ทำชุมประตู่ ด้วยวัสดุที่เป็นไม้ อย่างเรียบง่ายหรือใช้คูน้ำเป็นขอบเขตวัด (วิ.จ. (ไทย) 7 / 303 / 109-110)

5.2 คุณลักษณะของวัดในสมัยพุทธกาล คือ ความเรียบง่าย พอเพียงต่อการใช้สอย และกลมกลืนกับธรรมชาติ

ปัจจุบันหากคิดถึงวัดก็จะนึกถึงในความหมายของสิ่งก่อสร้างในวัดก่อนเสมอ และมักคิดว่าการจะเป็นวัดได้นั้นน่าจะต้องมีสิ่งก่อสร้างสมบูรณ์เสียก่อนจึงจัดเป็นวัดได้ แต่เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาประวัติวัดในสมัยพุทธกาลจะพบว่า เพียงคำกล่าวรับการถวายพื้นที่อารามของพระพุทธรองค์ก็ทำให้พื้นที่แห่งนั้นมีความเป็นวัดโดยสมบูรณ์แล้ว ดังเช่น เวฬุวันวิหาร และอัมปพาลิวันที่ได้กล่าวไปก็มีความหมายเป็นวัดแล้วตั้งแต่การกล่าวคำรับการถวายอารามของพระพุทธรองค์โดยไม่ต้องจำเป็นว่าจะต้องก่อสร้างเสนาสนะเสียก่อน จะเห็นได้ว่าความเป็นวัดในสมัยพุทธกาลไม่ได้เน้นที่สิ่งก่อสร้าง แต่เน้นที่ “พื้นที่” ที่จะสร้างวัดมากกว่า

แม้แต่บรรณกถาก็เน้นย้ำเรื่องนี้ให้ชัดเจนว่า “...สวนดอกไม้หรือสวนผลไม้ ชื่ออารามโอภาสที่เขากำหนดทิ้งไว้ เพื่อประโยชน์แก่อารามเหล่านั้นเอง หรือเมื่ออารามเหล่านั้นร้างไปแล้ว ภูมิภาคเก่าแห่งอารามนั้น ชื่ออารามวัตถุ” (พระวินัยปิฎกเล่ม 7 จุลวรรค ทุติยภาค และอรรถกถา, น.211) โดยคำว่าอารามวัตถุนี้มีความหมายว่า “ที่ดินวัด, ที่ดินพื้นวัด” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2557, น.551)

วัดในสมัยพุทธกาลตามที่ได้กล่าวไปแล้วนั้นจะเห็นได้ว่า มีการก่อสร้างที่เรียบง่ายมาก ไม่มีการประดับอาคารเสนาสนะด้วยทองคำเปลวหรือกระจกตั้งการก่อสร้างวัดในสมัยปัจจุบัน (ไม่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกว่าให้มีการตกแต่งเสนาสนะในวัดด้วยทองคำ ยกเว้นข้อมูลในชั้นอรรถกถา) แม้แต่อุโบสถก็ไม่จำเป็นต้องก่อสร้างเป็นอาคาร แต่อาจเป็นพื้นที่เปิดโล่ง รวมทั้งไม่มีพระพุทธรูปและเจดีย์ในลักษณะของสิ่งก่อสร้าง ส่วนกุฏิ (กุฏิ) ก็มีขนาดเล็กมาก วัสดุที่ใช้ก่อสร้างเสนาสนะเป็นวัสดุที่หาได้ง่าย เช่น ไม้ และปูน ก่อสร้างอย่างเรียบง่ายไม่เน้นความวิจิตรบรรจง

แม้ว่าภิกษุสามารถตกแต่งเสนาสนะในอารามให้มีความสวยงามได้ แต่ก็พบว่าสามารถกระทำได้ในระดับหนึ่ง เช่น การตกแต่งวิหาร และโรงจกรมทรงอนุญาติหาได้เพียงสี่ที่ไม่อนุญาต คือ ดำ ขาว และเหลือง ส่วนการเขียนจิตรกรรมเพื่อการตกแต่งนั้นทรงอนุญาติในเสนาสนะบางแห่ง เช่น หอฉัน โรงจกรม เวจกุฏิ และให้เขียนด้วยลวดลายเท่านั้น เช่น ลายดอกไม้ ลายดอกจอก โดยมีข้อห้ามไม่ให้เขียนรูปบุคคล (วิ.จ. (ไทย) 7 / 229 /102., วิ.จ. (ไทย) 7 / 291 / 76., วิ.จ.

(ไทย) 7 / 293 / 83., วิ.จุ. (ไทย) 7 / 298 / 100-102., วิ.จุ. (ไทย) 7 / 301 / 105-106)

การเพิ่มเติม และปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของเสนาสนะในวัดที่ทรงมีพุทธานุญาตนั้นจะต้องเป็นไปเพื่อความพอเพียงต่อการใช้สอยเป็นหลัก เช่น วิหารที่ถวายเป็นคราวเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ 60 หลังดังได้กล่าวไปนั้น ในครั้งแรกเริ่มคงมีรูปแบบที่เรียบง่ายมาก เพราะต่อมาพระองค์ได้ทรงอนุญาตให้เพิ่มประตู ล้อมล้อมคฤหาสน์ อนุญาตให้เจาะช่องหน้าต่าง ติดผ้า幔 และบานหน้าต่าง (วิ.จุ. (ไทย) 7 / 296 / 92-94., วิ.จุ. (ไทย) 7 / 328 / 159-160)

จากข้อมูลของวัดในสมัยพุทธกาลที่ได้กล่าวมา สถานที่สร้างวัดต้องมีความสะดวก คนไม่พลุกพล่าน สงบเงียบ เพราะเป็นปัจจัยแก่การเจริญสมาธิ แต่ต้องไม่ไกลจากชุมชนก็เพื่อความสะดวกในการบิณฑบาตจะเห็นได้ว่าทรงมองจากความจำเป็นของประโยชน์ในการใช้สอยเพื่อสะดวกในการเจริญสมาธิ ประโยชน์ในความสะดวกของอุบาสก อุบาสิกาเพื่อไปอุปัฏฐากภิกษุ ภิกษุณี ทำบุญ และสนทนาธรรมได้โดยสะดวก รวมทั้งต้องมีสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติอยู่มาก โดยเฉพาะความร่มรื่นของต้นไม้ ดังชื่อวัดมักมีคำว่า “ป่า” อยู่ในชื่อของวัดเสมอ เช่น “เวฬุวันวิหาร” “เชตวันวิหาร” “ชีวกัมพวัน” และ “อัมพปาลีวัน” ซึ่งคำว่า “วัน” มาจากคำว่า “วน” ในภาษาบาลีที่มีความหมายว่า “ป่า, หน่อไม้” (จันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2513, น.679) และคำว่า “อาราม” ก็มาจากภาษาบาลีว่า “อาราโม” มีความหมายว่า “สวน, อาราม” ซึ่งได้กล่าวไปแล้ว

ดังความในเขมาเถรียาปทานเอกุโปสถิกวรรคได้กล่าวถึงความร่มรื่นเป็นธรรมชาติในเวฬุวันวิหารไว้ว่า

“...พระเวฬุวันมหาวิหารมีสวนดอกไม้ที่ไฉ่ไฉ่มาน มีเสียงหึ่งด้วยหมู่ภมรนานาชนิดมีเสียงนกดูเหวว่าร้อง ทั้งหมู่่นกยูงก็รำแพนส่งตจากเสียงอย่างอื่น ไม่พลุกพล่านประดังไปด้วยที่จึงกรมต่างๆ สะพรั่งไปด้วยแถวแห่งกุฎีและมณฑป...” (ขุ.พทธ. (ไทย) 33/337-338/432)

ทั้งนี้ความเรียบง่าย พอเพียงต่อการใช้สอย และกลมกลืนกับธรรมชาติของวัดในสมัยพุทธกาลนั้นก็เป็นที่ไปเพื่อเป้าหมายหลัก คือ เป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการเจริญสมาธิของภิกษุเพื่อการดับทุกข์เป็นสำคัญ

6. บทสรุป

ในสมัยพุทธกาลใช้คำว่า “อาราม” “อาวาส” “สังฆาราม” และ “วิหาร” ในความหมายที่เทียบเคียงกับคำว่า “วัด” ในภาษาไทยในฐานะเป็นสถานที่จำพรรษา และประกอบศาสนกิจของภิกษุ ภิกษุณี โดยที่มาหรือแนวคิดในการสร้างวัดมาจากความจำเป็นด้านสถานที่สำหรับปฏิบัติศาสนกิจของภิกษุ ภิกษุณีเพื่อให้มีสถานที่อันสะดวกหรือเอื้อต่อการเจริญสมาธิเพื่อการดับทุกข์ รวมทั้งเกิดจากความศรัทธาของพุทธบริษัทที่มีต่อพระพุทธองค์ จึงทำให้อุบาสก อุบาสิกาได้สร้างวัดอุทิศแก่พระศาสนา โดยวัดแห่งแรก คือ เวฬุวันวิหารที่สร้างโดยพระเจ้าพิมพิสาร แต่วัดที่พระพุทธองค์ประทับอยู่นานที่สุด คือ เขตวันวิหาร

องค์ประกอบหรือเสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้นในวัดนั้นประกอบด้วยเสนาสนะหลัก คือ วิหาร กุฎี (กุฏิ) อุโบสถ เรือนคลัง เรือนไฟ คันธกุฎี กับปิกกุฎี

วังจุกุฏี หอฉัน ศาลาไฟ โรงจกรม บ่อน้ำ รั้วล้อมอาราม ชุ่มประตุ และทอระบายน้ำ

รูปแบบ และวัสดุขององค์ประกอบของเสนาสนะข้างต้นภายในวัดมีความเรียบง่าย ปราศจากการตกแต่งที่หรูหรา แต่เน้นความพอเพียงเพื่อความสะดวกในการใช้สอยเท่าที่จำเป็น ไม่ปรากฏหลักฐานการใช้ทองคำเปลว หรือการประดับกระจกดังเช่นวัดที่คุ้นเคยกันในปัจจุบัน รวมทั้งไม่มีพระพุทธรูป และเจดีย์ (ที่เกิดจากการสร้างของมนุษย์) ในวัด อีกทั้งสภาพแวดล้อมในวัดมีสภาพที่ร่มรื่นด้วยต้นไม้

องค์ประกอบของวัดที่ได้พรรณานำไปนั้นมีความสัมพันธ์กับการใช้สอยของพระพุทธรเจ้า พระสาวก และพุทธบริษัทเป็นสถานที่ที่อุบาสก อุบาสิกาสามารถมาพบปะพระพุทธรองค์ และพระสาวกได้อย่างสะดวกเพื่อการสนทนาธรรม และแม้ว่าโดยอุดมคติของพุทธศาสนา ภิกษุสามารถบรรลุธรรมในพื้นที่ที่ไม่ใช่อารามได้เช่นกัน แต่พุทธศาสนาในฐานะของสถาบันที่จำเป็นต้องมีการสืบต่ออายุพุทธศาสนานั้น การมีวัดอย่างเป็นทางการจะลักษณะที่ชัดเจนย่อมมีประโยชน์และเอื้อต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาได้สะดวกขึ้นกว่าการไม่มีวัด

องค์ความรู้ในเรื่องของวัดในสมัยพุทธกาลยังเป็นพื้นฐานข้อมูลที่สำคัญยิ่งต่อการเริ่มต้นในการเข้าใจ และแก้ปัญหาของวัดที่สังคมประสบอยู่เพื่อให้วัดในสมัยปัจจุบันได้ทบทวนหน้าที่ ความหมาย และบทบาทของวัดเพื่อให้สามารถดำรงหน้าที่ และเป้าหมายของวัดที่ดีได้ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยปัจจุบัน

นอกจากนั้นแล้วองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาดังกล่าวอาจขยายขอบเขตการศึกษาต่อไปได้อีกมากอาทิ การศึกษาเปรียบเทียบกับวัดในสมัยปัจจุบันหรือพัฒนาการของวัดในแต่ละสมัย และวัดที่ต่างนิกายหรือแม้แต่การใช้ข้อมูลจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้นพุทธสถานในอินเดียที่มีอายุการสร้างใน

สมัยพุทธกาลเพื่อสอบถามกับข้อมูลในพระไตรปิฎกก็น่าจะเป็นการเปิดมุมมองในการศึกษาใหม่ที่น่าสนใจยิ่งต่อไปอีกมาก

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2547). *ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- จันทบุรินฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, (2513). *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรินฤนาถ*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2547). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 1, 2, 4, 7, 10, 14, 19, 32, 33*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ. (2526). *พระวินัยปิฎกเล่ม 7 จุลวรรค ทุติยภาค และอรรถกถา*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ. (2526). *พระสูตร และอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม 1, ภาคที่ 2, ตอนที่ 2*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย. (2526). พระสูตร และอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย
มหาวรรค เล่ม 5 ภาคที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย. (2526). พระสูตร และอรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย เอก
นิบาต เล่มที่ 1 ภาคที่ 1. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554.
กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2529). สารานุกรม
พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย.